Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

9

2023

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja

ISSN: 2992-8982

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Elektron nashr. 610 sahifa, 30-sentyabr, 2023-yil.

Bosh muharrir:
Sharipov Qo'ng'irotboy Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:
Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:
Rae Kvon Chung, Janubiy Korea, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Toshkulov Abduqodir Hamidovich, i.f.d., prof., O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar, fan, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va sport masalalari bo'yicha maslahatchisi o'rinbosari
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Sharipov Qo'ng'irotboy Avazimbetovich, t.f.d., prof., TDIU rektori
Oblamuradov Narzulla Naimovich, i.f.n., dots., O'zR Tabiat resurslari vaziri o'rinbosari
Djumaniyazov Maqsud Allanazarovich, Qoraqalpog'iston Respublikasi Tabiat resurslari qo'mitasi raisi
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Eshov Mansur Po'latovich, i.f.d., prof., TDIU Akademik faoliyat bo'yicha prorektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Maqsud Abdullayevich, p.f.d., prof., TDIU Moliya-iqtisod ishlari bo'yicha prorektori
Karimov Norboy G'aniyevich, i.f.d., prof., TDIU huzuridagi PKQTMO tarmoq markazi direktori
Hakimov Nazar Hakimovich, f.f.d. TDIU profesor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU Marketing kafedrasi professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., prof., Atrof-muhit va tabiatni muhofaza qilish texnologiyalari ilmiy-tadqiqot instituti
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti katta o'qituvchisi
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktaranti
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar departamenti rahbari
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU huzuridagi Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq Markazi xorijiy hamkorlik bo'yicha mutaxassis

Ekspertlar kengashi:
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Imomqulov To'lqin Burxonovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ
Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.

MUNDARIJA

Ichki turizmni rivojlanlantirishda davlatning o'rni 7
Dehqonov Burxon Rustamovich, tayanch doktorant
Qishloq xo'jaligida sug'orish tizimlari boshqaruvini rivojlantirish yo'llari 11
Mirjamilova Hulkar Nurali qizi, assistent
Yangi O'zbekiston sharoitida o'simliklar karantini tizimi faoliyatini takomillashtirish va iqtisodiy samaradorligini oshirish 15
Alimov Murodkosim Achilovich, mustaqil izlanuvchi
"Yashil iqtisodiyot"da energetika sohasini investitsion holatining statistik tahlili 20
Umarov Faxriddin Umar o'g'li, katta o'qituvchi
Yoqilg'i-energetika korxonalari moliyaviy barqarorligini ta'minlashda investitsion faoliyatning ahamiyati 26
Ergashev Muhibbek Aslam o'g'li, mustaqil izlanuvchi
Tog'li hududlarda turizm biznesining rivojlanishi 31
Abduvakil Alimov Komil o'g'li, tayanch doktorant
Ta'lim turizmining nazariy asoslari va O'zbekistondagi tendensiyalari 38
Maxmudova Nodira O'ktamovna, tayanch doktorant
Turizmga innovatsion texnologiyalarni joriy qilish shart sharoitlari 43
Po'latov Ma'murjon Murodjon o'g'li, tayanch doktorant
Mintaqaviy investitsion loyihalarning jozibadorligi tahlillari masalalari 46
Davlyatshayev Akmal Ashurmamatovich, dotsent, i. f. n.
Yashil iqtisodiyotning tijorat banklaridagi ahamiyati va ularning raqamlashuvi 51
Maxmudova Muxlisa Qodirjon qizi, dotsent, PhD
Turizmni rivojlantirishda "Tourism 4.0" konsepsiyasini joriy etish masalalari 57
Yuldasheva Dilnoza Ulug'bekovna, mustaqil tadqiqotchi
Davlat tomonidan qishloq xo'jaligini moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish 62
Ollokulova Feruza Mansurovna, PhD; **Jabborov Jahongir Abduvohid o'g'li,** magistrant
Перспективные направления "Зелёной химии" для Республики Узбекистан 66
Султанходжаев Бахтиёр Забихуллаевич
O'zbekistonda transport va logistika sohasini rivojlantirish strategiyasi 73
Usmonov Botir, magistr
Hududlarda investitsion faollikni oshirishga qaratilgan mexanizmni takomillashtirish 78
Sunatullayeva Shaxnoza Xurshid qizi, tayanch doktorant
Qurilish tarmoqlarida boshqaruv faoliyatining iqtisodiy ko'rsatkichlari tahlili 82
Mirsodiqov Abdulla Tursunaliyevich, PhD
Connection between interest rate on loans, cash flow and turnover of funds 87
Sharbat Abdullaeva, Professor; Sardor Abdullaev, the applicant
Econometric Analysis of the Impact of IPO on the Market Capitalization of Companies 92
Shakhzod Saydullaev, PhD.
Davlat xaridlarini takomillashtirishda byudjet mablag'laridan samarali foydalanishning mohiyati va zarurligi 101
Raximjonov Kamronbek Ilxomjon o'g'li, mustaqil tadqiqotchi
O'zbekistonda to'lov tizimining raqamli transformatsiyasining o'ziga xos xususiyatlari 105
Otamurodov Shavkat Nusratillayevich, i. f. d. (DSc); **Eshqulova Nasiba Normo'minovna,** o'qituvchi
Tijorat banki xizmatlarida ta'lim kreditining o'rni va uni takomillashtirish masalalari 110
Eldor Uskanov, mustaqil tadqiqotchi
Korxonaning strategik boshqaruvini takomillashtirish 114
Maxmudov Nosir Maxmudovich, professor; **Elmurodov Faxriddin Farxodovich,** magistratura tinglovchisi
Respublikada kichik biznesni moliya-kredit mexanizmlari orqali qo'llab-quvvatlash masalalari 120
Ergashev Otamurod Toshtemirovich, PhD
Mulk iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda muammo va yechimlar 125
Ermatov Musojalil Komilovich, kafedrasi dotsenti v. b.; **Abdunazarov Oybek Abdumutalibovich,** katta o'qituvchi
Using intelligent and decision support systems for developing University Curriculum: semi-automated need analysis approach 132
Abduraxmanov Zafar Batirovich; Ikromov Sayidolim Ismoilovich
Challenges of Developing a Competitive Environment in the Context of Economic Liberalization 138
Akobirova Nodira Najmiddin qizi, asisstent
Topical Issues of the Development of Recreational-Tourist and Military-Recreational Activities 141
Alimova Guzal Alisherovna, PhD in economics, docent

Kreditlash jarayonlarida xulq-atvor iqtisodiyoti omilini joriy etish istiqbollari 146
Jo‘rayeva Sevara Zakirovna, mustaqil izlanuvchi (PhD)

Portfelli xorijiy investitsiyalarning milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli 152
Kamilova Iroda Xusnitdinovna, PhD

Exploring the Ethical Dimensions of Artificial Intelligence in Advancing Human Rights and Sustainability 156
Matkarimova Gulchekhra Abdusamatovna, Professor

Tijorat banklarida muammoli kreditlar bilan ishlashning nazariy asoslari 163
Maxmudov Rahimjon Xamid o‘g‘li, mustaqil izlanuvchi

Barqaror iqtisodiy o‘sishga yalpi talab va yalpi taklif omillarining ta’siri 170
Nabiyev Ulug‘bek Mirodiljon o‘g‘li, tayanch doktorant

The potential advantages of implementing the Total Quality Education Management (TQEM) concept 175
Otakulov Makhamadjon, PhD

Kichik yashil biznesni yanada rivojlanitirish imkoniyatlari 181
Raximova Kizlarxon Ne’matjon qizi

Jamg‘armalar investitsiyalar manbasi sifatida 185
Sadikova Ra’no Abdullayevna, i. f. n., dots.

Davlat moliyasining moddiy asosini oshirish orqali iqtisodiy o‘sishga erishish 188
Shamsiyev Shuxrat Sayfutdin o‘g‘li, mustaqil izlanuvchi

Aholi turmush darajasini oshirishda ijtimoiy himoyaning o‘rni 191
Sherjonov Sherjon Alijan o‘g‘li, mustaqil izlanuvchi

Xo‘jalik yurituvchi subyektlar to‘lov qobiliyatini aniqlashning nazariy-uslubiy masalalari 196
Adashaliyev Baxtiyorjon Valisher o‘g‘li, dekan o‘rinbosari

Kichik sanoat zonalari faoliyatini samarali boshqarish tamoyillari 203
Shodmonqulov Kamoliddin Murodillayevich, dotsent; **Adilbekov Allayar Anvarbekovich,** magistrant

Aholini ijtimoiy himoya qilishda pensiya va ijtimoiy nafaqalarning o‘rni 206
Aliyev Ma’ruf Komiljon o‘g‘li, mustaqil izlanuvchisi

Использование методов управления для повышения эффективности производства на предприятиях 212
Алиева Надирахон Абдумаликовна, PhD. доц.; **Тлеумуратова Мадинабону Дилмурат кизи,** ст. 3-курса

Korxonalar moliyaviy barqarorligini ta’minlash mexanizmini takomillashtirish 217
Z. G. Allaberganov, kafedra dotsenti

Davlat fiskal (byudjet-soliq) siyosatining aholi bandligiga ta’siri va uni takomillashtirish 222
Asatullayev Xurshid Sunatullayevich, i. f. n., professor

O‘zbekistonda iqtisodiyot tarmoqlariga raqamli iqtisodiyotni shakllantirish omillari 228
Axmedova Yulduz Sunatullayevna, kafedra o‘qituvchisi

Moliyaviy risklarni baholash usullari, boshqaruvdagi yondashuvlari 232
Baymuratova Gulirayxon Tursunbayevna, kafedra dotsenti

Sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda biznes jarayonlarini boshqarish 236
Baxriyev Dilshod Rizvonkulovich, mustaqil izlanuvchi

Tijorat banklarida investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning ekonometrik modellashtirish ko‘rsatkichlari 242
Berdiyev Akram O‘ktamovich, mustaqil izlanuvchi

Innovatsion muhitni shakllanishi va rivojlanishida investitsiyaning zarurligi 253
Bobobekov Ergash Abdumalikovich

Meva-sabzavotchilik klasterlarida yashil moliyalashtirishning nazariy asoslari va xususiyatlari 258
Botirov Erkinjon Xayitovich, kafedra dotsenti

O‘zbekiston Respublikasida xorijiy investitsiyalarni jalb etish orqali investitsion salohiyatni oshirish 263
G‘aybullayev Odil Baxtiyarovich, kafedra dotsenti v. b.

Tadbirkorlik subyektlarining innovatsion loyihalarini moliyalashtirishni qo‘llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirish 269
Jubanova Bayramgul Aymuratovna, PhD

Soliq ma’muriyatchiligi va uni raqamlashtirishni ekspert baholash yo‘llari 272
Ibragimov Boburshoh Bohodir o‘g‘li, i. f. d. (PhD), doktorant (DSc)

Xalqaro standartlarga muvofiq buxgalteriya autsorserlari tomonidan moliyaviy hisobotlarni transformatsiya qilishni takomillashtirish 278
Islomov Alisher Baxtiyor o‘g‘li, mustaqil izlanuvchi

O‘zbekistonda moliyaviy hisob va hisobotni MHXSlariga transformatsiya qilishda asosiy vositalar hisobini tashkil etish masalalari 284
Qurbonova Shaxrinoz, tayanch doktorant

Yerlarning degradatsiyaga uchrashi va oldini olish bo‘yicha chora-tadbirlar 288
Mamanazarova Nasiba Jo‘rayevna, kafedra doktoranti

Davlat sektorida ichki auditni tashkil etish xususiyatlari 292
Mamirjon Jalollidinov, mustaqil izlanuvchi

Финансирование акционерных общества через рынок капитала 297
Муминов Шохжахон Суюнович, ассистент кафедра
Необходимость развития предпринимательской и страховой деятельности риски на рынке Узбекистана 302
Муятдинов Махмуд Жалелович, независимый исследователь
Инвестиционная привлекательность как фактор экономического развития страны 307
Назарова Гузал Баходировна
Tijorat banklarida kreditlash jarayonlarini takomillashtirish masalalari 312
Nozima Abdullayeva, mustaqil tadqiqotchi
Tijorat banklarining xizmatlar sohasini kreditlash amaliyotiga ta’sir etuvchi omillarning ekonometrik tahlili 316
Nurmuxammedov Abdijabbar Yunusovich, kafedra dotsenti v. b.
Современное решение, которое положительно влияет на логистические услуги и резко снижает смертность на перекрестках 326
Тажимуратов Умид Рузматович, Бахриев Иброхим Исометдинович, кандидат медицинских наук, доцент; **Жуманиёзов Эркин Худойберганович,** кандидат медицинских наук, доцент; **Тажимуратов Рузмат Отажанович,** кандидат медицинских наук, **Тажимуратов Абдусами Умид угли,** ученик 10 класса
O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarida dividend siyosati va tendensiyalari tahlili 333
Temirov Abdulaziz Alimjanovich, kafedra dotsenti, i. f. n.
Современное состояние инвестиционного потенциала Республики Узбекистан 339
Топилдиев Соҳибжон Раҳимжонович, DSc; **Одилова Дилноза Барнаевна,** PhD
Portfelli xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli 345
Tosheva Ziroat Aliqul qizi
Kichik biznes subyektlarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-nazariy jihatlari 349
To‘rayeva Nafisa Odilovna, mustaqil izlanuvchi
О достижениях Узбекистана в реализации национальных целей и задач устойчивого развития 355
Турсун Мухитович Ахмедов, и. ф. д., проф.; **Гавхар Рустамовна Хидирова,** докторант, и. ф. ф. д., доц.
Влияние корпоративного управления в зеленой экономике 359
Уринов Бобур Насиллоевич, заведующий кафедрой
Ko‘chmas mulkni soliqqa tortishning o‘ziga xos xususiyatlari 366
Fayziyev Farrux Abdullaxojayevich, kafedra dotsenti
Transport tizimi iqtisodiy rivojlantirish yo‘nalishlari 374
Fayzullayev Javlonbek Sultonovich, DSc.
Oliy ta’lim muassasalarida byudjet mablag‘laridan samarali foydalanishning ayrim fundamental masalalari 382
Xayriddinov Sh. B., mustaqil izlanuvchi
Xalqaro raqamli valyuta bozorini rivojlantirish istiqbollari 385
Xolov Nabijon Qaxramonovich, PhD.
Nodavlat notijorat tashkilotlarning rivojlanishi va hozirgi shart-sharoitlari 391
Xusanov Otabek Nishonovich, PhD, mustaqil izlanuvchi
Banklarining aktivlarini daromadliligini oshirish yo‘llari 396
Elbusinova Umida Xamidullayevna, kafedra dotsenti
Особенности методики проведения аудита затрат на производство 401
Хилола Икрамова Ровшан кизи, базовый докторант
Ta’lim islohotlarining ma’naviyatdagi o‘rni 407
Bekdavlat Aliyev
O‘zbekistonda tijorat banklari emission operatsiyalarining dolzarb masalalari 412
O‘ktamova Nozima Narzulla qizi, kafedra dotsenti
Moliyaviy barqarorligi tushunchasining konseptual mohiyati, turlari va asosiy tavsiflari 416
Eshquvatov Aziz Baxtiyorovich, mustaqil izlanuvchi
XX asr jadid ma’rifatparvarlari Abdurahmon Toshkandiy va Abdulla Avloniy axloqiy konsepsiyalaridagi umumiylik va xususiylik 420
Abrorxon Asatulloyev Asatulloyevich, falsafa fanlari doktori (PhD)
Yer resurslaridan foydalanishning iqtisodiy va huquqiy asoslari 424
Abdurahmanova Muqaddas Toxtasinovna
Стратегии привлечения иностранных инвестиций для содействия устойчивому экономическому росту в Республике Узбекистан с акцентом на инициативы зеленого развития 431
Нилуфар Зикируллаева Дилмуродовна, аспирант
Bank tizimi barqarorligini oshirishda kredit risklarining ahamiyati va ularni kamaytirish yo‘llari 440
Xolmamatov Farhodjon Kubayevich, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori, professor
Baholash faoliyatini rivojlantirish yo‘nalishlari va uning huquqiy asoslari 446
Bobirjon Aktamov, mustaqil tadqiqotchi

Suv resurslaridan foydalanishni iqtisodiy boshqarish samaradorligini kompleks baholash uslubiyoti 454
Axmedov Sayfullo Normatovich, t. f. n., mustaqil tadqiqotchi
Oliy ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot faoliyatini boshqarishni takomillashtirish metodologiyasini ishlab chiqish 459
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li
Daromadlarni qayta taqsimlashda "tashabbusli byudjet" tizimini qo'llashning zamonaviy modellari va ulardan samarali foydalanish yo'llari 464
Xajiyev Baxtiyor Dushaboyevich, dotsenti, iqtisodiyot fanlari nomzodi
The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Uzbekistan 472
Tulkin Imomqulov, PhD Associate Professor
O'zbekistonda elektron tijoratning rivojlanish bosqichlari 478
Karimova Shirin Zoxid qizi, tayanch doktorant
O'zbekistonda kichik tadbirkorlik subyektlari faoliyati ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining statistik tahlili 483
Saodat Toshaliyeva Toxirovna, PhD
Современное состояние инвестиционного потенциала Республики Узбекистан 490
Топилдиев Соҳибжон Раҳимжонович, DSc; **Одилова Дилноза Барнаевна,** PhD
Tijorat banklari kreditlari hajimining barqaror o'sishini ta'minlash 497
J. Y. Isakov, i.f.d., prof.
The Securities Transactions of Commercial Banks 502
Iskandar Sulaymonov, assitant teacher
Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm industriyasining rivojlanishi va istiqboli 507
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, PhD
Soliq ma'muriyatchiligi: nazariya, rivojlanish, taklif 511
Isroilov Bohodir Ibragimovich, i. f. d., professor; **Ibragimov Boburshoh Bohodir o'g'li,** PhD
Yangi O'zbekiston jamiyat hayotining joni va ruhi ma'naviyatdir 516
Davletova Muxabbat Narimanovna, mustaqil izlanuvchi
Moddiy-texnik resurslar salohiyatidan foydalanish samaradorligi 519
Halimova Dilora Olimboyevna, mustaqil izlanuvchi
Хлопково-текстильная промышленность государства 523
Халиков Талибжон Луптуллаевич, ассистент кафедры
Directions of Sustainable Development of Tourism: A Case of top Developed Countries 527
Khusniddin Egamnazarov
Yevropa Ittifoqining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari 534
Abduraxmonov Farxod Abdufarmonovich, siyosiy fanlar doktori (DSc.)
Xorijiy investitsiyalar oqimini obligatsiyalar orqali oshirish istiqbollari 542
Xojiyev Jaxongir Dushabayevich, kafedra dotsenti v.b.
Tarmoq va sohalarning ehtiyojiga ko'ra aholi bandligini oshirish imkoniyatlari 547
Xayitov Abdimannon Buxarovich, iqtisod fanlari nomzodi, professor v.b.
Oliy ta'lim muassasalarini boshqaruvini takomillashtirishga qaratilgan ta'lim tizimidagi islohotlar 552
Gafurov Anvar, PhD
Iqtisodiyotni globallashuv sharoitida xo'jalik yurituvchi subyektlarning pul mablag'larini xalqaro va mahalliy uslubiy yondashuvlarni takomillashtirish 560
Nurmanov Ulugbek Anorbayevich, iqtisodiyot fanlari doktori
Budjet-soliq va pul-kredit siyosatini muvofiqlik ko'rsatkichlarini prognozlashning zamonaviy modellari: nazariy yondashuv 564
Hakimjon Hakimov, tadqiqotchi
Sug'urtada innovatsiyalar: asosiy dunyo trendlari 570
Xalikulova Gulzada Tadjimuratovna, PhD
Ijtimoiy tarmoqlar analitikasi 576
S. Qulmatova, PhD
Foydani soliq obyekti sifatida shakllantirish zaruriyati 586
Bobomurotova Manzura Panji qizi, mustaqil tadqiqotchi
O'zbeklarning ijtmoiy-iqtsodiy va maishiy turmushi an'analari 590
Yuldasheva Gulnora Komilovna, tarix fanlari nomzodi
Iqtisodiyot taraqqiyotini soliqlar orqali tartibga solish va rag'batlantirish samarali tadbirlariga kreativ yondoshuv xususida 593
Abdusherozov Abdullo Baxtiyorovich, mustaqil izlanuvchi
Intellektual rivojlanish sari – O'zbekistonda akademik mustaqillik va ilm-fan taraqqiyoti 593
Yuldashev Feruz Isroil o'g'li, tayanch doktorant
Qimmatli qog'ozlar bozori: mazmuni va rivojlanishining ilmiy-nazariy jihatlari 602
Ibodullayev Abrorjon Axrorjonovich, PhD, **Muxtorov Ilxom Avazjon o'g'li,** talaba

QIMMATLI QOG'OZLAR BOZORI: MAZMUNI VA RIVOJLANISHINING ILMIY-NAZARIY JIHATLARI

Ibodullayev Abrorjon Axrorjonovich
PhD, Toshkent moliya instituti dotsenti

Muxtorov Ilxom Avazjon o'g'li
Toshkent moliya instituti talabasi

Annotatsiya: Maqolada qimmatli qog'ozlar bozorining mazmun-mohiyati, uning tashkil etilishi va rivojlanishiga oid ilmiy-nazariy jihatlar tadqiq etilgan. O'z navbatida, uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorining shakllanishi va rivojlanib borishida ilk birjalarning fond birjasi sifatida shakllanib borish jarayonlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy resurs, qimmatli qog'ozlar bozori, birja, valyuta, fond birjasi, investitsiya, jamg'arma, raqamli instrumentlar, moliya bozori, professional ishtirokichlar, aksiyadorlik jamiyati.

Abstract: The article looks at the structure, evolution, and substance of the securities market. On the other hand, in the establishment and evolution of the structured securities market, the procedures of formation of the first stock exchanges as a stock exchange were investigated.

Key words: financial resource, stock market, the stock market, currency, stock exchange, investment, fund, digital instruments, financial market, professional participants, joint stock company.

Аннотация: В этой статье исследуется сущность рынка ценных бумаг, его устройство и эволюция. С другой стороны, в период формирования и развития организованного рынка ценных бумаг изучались процессы возникновения первых бирж, включая фондовую биржу.

Ключевые слова: финансовый ресурс, фондовый рынок, , валюта, фондовая биржа, инвестиции, сбережения, цифровые инструменты, финансовый рынок, профессиональные участники, акционерное общество.

KIRISH

Dunyo tajribasidan ma'lumki, iqtisodiyotni modernizatsiyalash va strategik rivojlantirish uchun zaruriy shart – moliyaviy resurslar va ularning faol jalb etilishi hamda to'g'ri taqsimlanishi hisoblanadi. Iqtisodiyot tarmoqlariga moliyaviy resurslar ta'minoti borasida qimmatli qog'ozlar bozori (fond bozori)ning o'rni nihoyatda muhim.

O'z navbatida, davlat tomonidan uyushgan qimmatli qog'ozlar bozori faoliyatini samarali tashkil etish, uning institutsional, informatsion va moddiy-texnik infratuzilmasini zamonaviy talablardan kelib chiqqan holda doimiy takomillashtirib borish orqali moliyaviy resurslarni jalb etish va ularni faol aylanuvchanligini ta'minlash asosiy vazifadir. Tarkibiy jihatdan uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorining asosini tashkil etuvchi fond birjalari yuqorida ta'kidlangan vazifalarni uzoq muddatlardan buyon bajarib kelmoqda. Tarixan uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorining shakllanishi va uning rivojlanishida birjalarning o'rni beqiyosdir [1].

Ma'lumki, dastlabki birjalar tashkil etilgunga qadar savdo koʻrgazmalari va yarmarkalari oʻz faoliyatini olib borishgan. Ular yillar davomida rivojlanib, ulardagi savdo hajmining oʻsib borishi natijasida bu boradagi savdo mehanizmlarini oʻzgartirish talabi yuzaga keldi. Jumladan, XV asrdayoq rivojlanib ulgurgan Florensiya, Genuya, Venetsiya kabi shaharlardagi savdo yarmarkamalari oʻz faoliyatini yangicha iqtisodiy mexanizm – "tovar birjalari" sifatida faoliyat yurita boshladi [1].

Feodalizmdan kapitalizmga oʻtish davrida xoʻjalik munosabatlarini bir-biri bilan bogʻlovchi hamda qarz mablagʻlarining taklifi va ularga boʻlgan talabni tartibga soladigan maxsus vositaga nisbatan qat'iy talab tugʻildi. Bunday vosita – birja shaklida – XVI asrda Ispaniya va Gollandiya oʻrtasida savdo-sotiqning rivojlanishi bilan shakllandi. Birja bevosita bozorga olib chiqilmaydigan hujjatlar bilan tasdiqlanadigan aniq sifat va miqdoriy xususiyatlarga hamda talab va taklif asosida rasman belgilanadigan narxlarga ega boʻlgan muayyan tovarlar bilan savdo qilish boʻyicha muntazam ravishda amal qiluvchi bozor sifatida yuzaga keldi.

1531-yilda Antverpen, 1566-yilda London va 1608-yilda Amsterdam tovar birjalari tashkil etildi. Tovar birjalarining oʻsishi ularning safidan alohida birjalarning ajralib chiqishiga olib keldi. Ularda faqat oʻziga xos xususiyatli tovar – qimmatli qogʻozlar bilan savdo – sotiq qilindi. Dastlab bunday birjalar tovar birjalarining yordamchi boʻlimlari shaklida faoliyat koʻrsatgan. Biroq, valyuta ayirboshlash operatsiyalarining kengayishi, muomalada tijorat veksellarining paydo boʻlishi qimmatli qogʻozlar bilan savdo-sotiq qilishga ixtisoslashtirilgan muassasa – "fond birjalari"ning tashkil etilishiga zamin yaratdi [1].

Albatta, iqtisodiy munosabatlarning chuqurlashuvi hamda investitsiya va jamgʻarma tizimining tobora takomillashuvi ham uyushgan qimmatli qogʻozlar bozorining faol rivojlanishi, bunda fond birjalariga boʻlgan ehtiyojning tobora ortib borishi, yirik sarmoyadorlarning oʻz moliyaviy resurslarini samarali yoʻnaltirilishi oqibatida fond birjalari ham oʻz ahamiyatini kuchaytirib bordi. Keyinchalik yirik ishlab chiqaruvchilar moliyaviy resurslarni jalb etish maqsadida oʻzlarining qimmatli qogʻozlarini chiqarishi va ulardagi savdo koʻlamining kengayishi birjalar faoliyatiga yanada ijobiy ta'sirini koʻrsatishi barobarida uyushgan qimmatli qogʻozlar bozorining vujudga kelishi va rivojlanishini tezlashtirib yubordi.

Uyushgan qimmatli qogʻozlar bozorining shakllanishi va rivojlanib borishida 1592-yilda Antverpen birjasiga fond birjasi faoliyati boʻyicha qimmatli qogʻozlar narxlari roʻyxati e'lon qilingan vaqtdan boshlab foydalanila boshlaganligi muhim oʻrin tutadi.

Shundan soʻng, birinchi aksiyalar XVI-XVII asrlarning soʻnggida birjalarda yangi tovarlar – davlat qimmatli qogʻozlari, Angliyada Ost-Ind va Gollandiyada Vest-Indiya kompaniyalarining vujudga kelishi bilan paydo boʻlgan. XVIII asrning 92 yillariga kelib dunyodagi eng yirik boʻlgan Amerika Qoʻshma Shtatlarining Nyu-York fond birjasi tashkil etilgan. Fond birjasining rivojlanishi 200 yil davom etgan. Nyu-York fond birjasidan soʻng Yevropa mamlakatlarida ham fond birjalari tashkil topa boshlagan. 1929-yilda Nyu-York fond birjasi inqirozga uchrashi jahon iqtisodiyotida va fond birjalari faoliyatida keskin oʻzgarishlar boʻlishiga olib keldi. Keyinchalik fond birjalarini tartibga solish maqsadida birja ishtirokchilari faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish belgilab qoʻyildi [1].

Bu borada uyushgan qimmatli qogʻozlar bozori, fond birjalari va ularning tashkil etilishi, xususiyatlari borasida xorijlik va mahalliy iqtisodchi olimlar va mutaxassislarning nazariy qarashlari, fikr-mulohazalarining turlicha ekanligini koʻramiz.

Quyida uyushgan qimmatli qogʻozlar bozorining ilmiy nazariy asoslari bilan bir qatorda ularning hozirgi zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda rivojlanish tendensiyalari turli modellar orqali oʻrganilgan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Uyushgan qimmatli qogʻozlar bozorining iqtisodiy mazmuni va ahamiyati, rivojlanishi borasida yaponiyalik olim Y.Nobuyoshi oʻz ilmiy ishlarida uyushgan qimmatli qogʻozlar bozorining rivojlanishida birjalarning ahamiyati, bu borada Tokio fond birjasining bugungi kunda rivojlanish tendensiyalarini tahlil etib, uyushgan qimmatli qogʻozlar bozorida yangi raqamli instrumentlarni joriy etish zarurligini ta'kidlaydi [2].

Shuningdek, yana bir guruh yaponiyalik olimlardan Y. Nishumura, Y. Sutsui esa oʻz ilmiy tadqiqotlarida uyushgan xalqaro qimmatli qogʻozlar bozorining rivojlanishini tahlil etib, xalqaro fond birjalari faoliyatini rivojlantirishdagi asosiy muammolarni koʻrib chiqqan [3].

Xorijlik tadqiqotchi olimlardan B. Nejla Tunis fond birjasining tashkil etilishi, uning mamlakat iqtisodiyotidagi rolini tahlil etish orqali uyushgan qimmatli qogʻozlar bozorini tartibga solishda fond birjasining ahamiyati va samarasini ilmiy ishlarida aks ettiradi. Uning fikricha, uyushgan qimmatli qogʻozlar bozori – yaxlit shakllangan va "ishonchli" moliyaviy resurslarni jalb etish uchun tashkil etilgan moliya muassasasidir" [4].

Shuningdek, bir qancha xorijlik olimlardan Yu. Hsing "Box-Cox" modeli orqali AQSHda uyushgan qimmatli qogʻozlar bozorini [5], D. Stauffer, D. Sornetti qimmatli qogʻozlar bozorining tashkillashganlik darajasi va uning statistik shaffofligini "Cont-Bouchaud" modeli orqali tahlil etgan [6].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqola doirasida ilmiy tadqiqotlarni olib borishda statistik kuzatuv, induksiya va deduksiya, verbal sharhlash kabi usullardan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Yuqoridagi fiklarni umumlashtirgan holda, qimmatli qog'ozlar bozori va uning tashkillashgan ko'rinishi hisoblangan uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorining vujudga kelishi va rivojlanishi borasidagi xorijlik olimlarning ilmiy-nazariy qarashlarini quyidagi

1-jadvalda ifodalaymiz. Bu borada AQSH, Fransiya kabi davlatlarning iqtisodchi olimlari tomonidan bildirilgan fikrlar muhim ilmiy asoslardan hisoblanadi.

1-jadval: Uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorining ilmiy-amaliy asoslari yuzasidan xorijlik olimlarning fikr-mulohazalari

Xorijiy iqtisodchi olimning ismi-sharifi	Uyushgan qimmatli qog'ozlar bozori (birja)ga oid nazariy qarashlar, ilmiy tadqiqot ishlari mazmuni
Y. Nobuyoshi Nagoya universiteti (Yaponiya)	Uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorida birjalar asosiy muassasa bo'lib, ular yirik investitsion imkoniyatlarni transformatsiyalash uchun tashkil etilgan moliya institutlari hisoblanadi.
D. Stauffer Kologne universiteti (Germaniya)	Uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorining tashkillashganlik darajasi va uning statistik shaffofligini ta'minlash orqali xalqaro moliya bozorlariga integratsiyalashuvini oshirish mumkin. "Cont-Bouchaud"modeli asosida bozordagi statistik ko'rsatkichlarni tahlil etib, bozorning kelgusidagi dinamik o'zgarishida klaster tuzish, prognozlarni ishlab chiqish muhim o'ringa ega.
D.Sornette Найс-София Антиполис университети, (Франция)	
Yu Hsing Janubiy-Sharqiy Luiziana universiteti (AQSH)	"Box-Cox" modeli orqali AQSHda uyushgan qimmatli qog'ozlar bozori holati va rivojlanish tendensiyalari tahlil etilgan. Olimning fikricha, uyushgan qimmatli qog'ozlar bozori (fond birjalari) iqtisodiyotning o'lchov vositasi sifatida kengayib bormoqda, kelgusida moliyaviy resurslarni ushbu bozor orqali to'liq jalb etish ijobiy samaraga olib keladi.
Andrew Ellul Indiana universiteti (AQSH)	Qimmatli qig'ozlar bozoridagi savdolar birjada tashkillashgan, uyushgan holda bo'ladi. Ushbu uyushgan bozorlardagi moliyaviy resurslarning likvidlik darajasi birmuncha yuqori va ishonchli bo'ladi. Mazkur bozorda fond birjalari alohida ahamiyatlidir. Birjalar mazkur bozorlarning asosiy richaglari sifatida tan olinadi. (Mazkur olimlarning ilmiy ishlarida London fond birjasining uyushgan qimmatli qog'ozlar bozoridagi o'rni va uni rivojlanib borish tendensiyalari tahlil etilgan)
Ian Tonks Bristol universiteti (Buyuk Britaniya)	
Hyun Song Shin Xalqaro Hisob-kitoblar banki	
D. Grigoreva Rossiya Xalqlar do'stligi universiteti (Rossiya Federatsiyasi)	Uyushgan qimmatli qog'ozlar bozori (fond birjasi) moliyaviy resusrlarni samarali harakatlantiruvchi vosita bo'lib, Markaziy Osiyo davlatlarida ushbu bozorning boshqa davlatlarga nisbatan rivojlanishida turli to'siqlar mavjud. Bu moliyaviy resurslarni jalb etish mexanizmi bilan bog'liq jarayondir. Inflyatsiya va valyuta kurslari ham mazkur bozorga sezilarli kuchli ta'sir o'tkazmoqda.

Manba: mualliflar tomonidan tuzilgan.

Rivojlangan xorijiy davlatlardagi iqtisodchi olimlar nafaqat o'zining ilmiy izlanishlarida mazkur bozorning kelib chiqishi va uning dolzarbligiga e'tibor qaratibgina qolmasdan, uning iqtisodiyot rivojlanishidagi o'rnini turli iqtisodiy tahlil modellari orqali ko'rib chiqqanligi va zaruriy xulosalarni shakllantirganliklarini guvohi bo'lamiz.

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlarining ilmiy ishlari va tadqiqotlarida uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorining shakllanishi, xususiyatlari, uning rivojlanish bosqichlari hamda mazkur bozorning institutsional tuzilmasi sifatida birjalarning shakllanishi va infratuzilmasini jahon standartlariga mos ravishda rivojlanishini ta'minlash, O'zbekistonda birja faoliyatining dinamik tahlili kabi dolzarb masalalar qamrab olingan.

2-jadval: Uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorining ilmiy-amaliy asoslari yuzasidan mahalliy olimlarning fikr-mulohazalari

Xorijiy iqtisodchi olimning F.I.Sh.	Uyushgan qimmatli qog'ozlar bozori (birja)ga oid nazariy qarashlar, ilmiy tadqiqot ishlari mazmuni
I. Butikov	Qimmatli qog'ozlarning uyushgan bozori – bu qimmatli qog'ozlarning muomalada bo'lish sohasi bo'lib, unda qimmatli qog'ozlar operatsiyalarini ushbu bitimlar ishtiroklari uchun qimmatli qog'ozlar savdosining tashkilotchisi tomonidan belgilangan tadbirlar va shartlar bilan tartibga solingan"ligini qayd etib o'tadi.
Sh. Shoxa'zamiy	Uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorining asosini tashkil etuvchi fond birjalarining faoliyat tamoyiliga asosiy e'tibor qaratgan. Uning fikricha, barcha ishtirokchilar (professional ishtirokchilar)ga teng sharoit yaratib beruvchi, aniq reglament va qat'iy belgilangan qoidalar asosida harakat qiluvchi, tuziladigan bitimlarning ixtiyoriyligini ta'minlovchi tamoyillarga ega yaxlit infratuzilmaviy savdo maydonini birjalar sifatida e'tirof etish mumkin
A. Vaxabov, N. Jumayev	Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi sharoitida qimmatli qog'ozlar bozorida kutazilgan "puf effekti"ning yuzaga kelish sabablarini rivojlangan davlatlardagi ko'rsaktichlar orqali tahlil etilgan. O'zbekistonda qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirishda ushbu inqirozning salbiy ta'sirini yumshatish borasida tavsiyalar berilgan.
M. Xamidulin	Ilmiy ishlarida O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini modernizatsiya qilish sharoitida korporativ strategiyalarni samarali amalga oshirish uchun korporativ boshqaruvning moliyaviy mexanizmi vositalarini kompleks qo'llashning dolzarb muammolari ko'rib chiqilgan. Kapital bozoridan moliyaviy resurslarni jalb qilish samaradorligini oshirishda korporatsiyalarning ichki xususiyatlarining ta'siriga alohida ye'tibor qaratiladi; davlatning korporativ sektorda ishtirok yetish shakllari va usullari; dividend siyosatini shakllantirish tamoyillari; kapital tuzilmasini boshqarish usullari; yuqori darajada birlashtirilgan korporativ korporativ tuzilmalarni yaratishda muhim sinergetik ta'sirni ta'minlash.
A. S. Axmedov	O'zbekiston bank tizimida aktivlarni sekyuritizatsiyalash doirasida emissiya qilingan moliyaviy derivativlar kredit riskini boshqa shaxsga o'tkazish imkonini beruvchi vositalar ekanligi asoslangan; bank aktivlarini sekyuritizatsiyalash jarayonida yagona maqsadli yo'nalishga ega bo'lgan subyektlar o'rtasidagi munosabatlarni o'zida namoyon etuvchi, sekyuritizatsiyalash jarayonining tuzilmaviy mexanizmi ishlab chiqilgan;
X. M. Akromov	O'zbekiston Respublikasi qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanishiga makroiqtisodiy siyosatning ta'siri o'rganilgan.
F. I. Mirzayev	Moliya bozori operatsiyalari risklari qimmatli qog'ozlar misolida tahlil qilingan.
F. Muxamedov	Ilmiy ishlarida xalqaro qimmatli qog'ozlar bozori savdo tizimlarining moliyaviy globallashuv va jahon iqtisodiyotidagi roli tahlillar natijasida yoritib berilgan. Shuningdek, fond birja savdolarida mijozlarga masofadan turib savdo tizimiga to'g'ridan to'g'ri kirish imkoniyatini yaratish asosida qimmatli qog'ozlar bilan savdo qilish tizimi takomillashtirilgan.
J. I. Karimqulov	O'zbekiston iqtisodiyotida qimmatli qog'ozlar bozori rolini oshirish yo'llari ilmiy tadqiq etilgan.
S. E. Elmirzayev	Moliya bozorining tarkibiy tuzilishi, jumladan qimmatli qog'ozlar bozorining asosiy xusustyalari tavsilangan. Qimmatli qog'ozlar bozori professional ishtirokichlari faoliyati tahlil etilgan.
A. A. Shomirov	Aksiyadorlik jamiyatlar moliyaviy resurslarini boshqarish samaradorligini oshirish yo'llari o'rganilgan
Q. R. Chinqulov	Aksiyadorlik jamiyatlarini korporativ qimmatli qog'ozlar orqali moliyalashtirishni takomillashtirish yo'nalishlari ko'rib chiqilgan
U. Xalikov	O'zbekistonda fond bozori orqali investitsion faoliyatni moliyalashtirishni takomillashtirish borasida ilmiy izlanishlarida mamlakatimiz fond bozoridagi moliyaiviy vositalarning tarkibi va qo'llanilish dajarasini kengroq tasniflagan.
Sh. Sultonov	O'z ilmiy ishlarida, AJlari o'rtasida teng raqobat muhitini yaratish maqsadida, davlat ulushi bor korxonalar sof foydasining 50 foizidan kam bo'lmagan qismini davlat budjetiga o'tkazishni amaliyotga joriy qilishni taklif etgan

Manba: mualliflar tomonidan tuzilgan.

Jumladan, respublikamizning iqtisodchi olimlaridan I. Butikovning fikricha, "qimmatli qog'ozlar bozori – bu jismoniy va yuridik shaxslarning qimmatli qog'ozlarni chiqarish, ularning muomalada bo'lishi va so'ndirilishi bilan bog'liq munosabatlari tizimidir" [1].

O'z navbatida, I. Butikov qimmatli qog'ozlar bozorini 2 yirik turga, ya'ni uyushgan va uyushmagan qimmatli qog'ozlar bozoriga ajratadi. O'z tadqiqotlarida olim, qimmatli qog'ozlarning uyushgan bozori – bu qimmatli

qog'ozlarning muomalada bo'lish sohasi bo'lib, unda qimmatli qog'ozlar operatsiyalarini ushbu bitimlar ishtirokchilari uchun qimmatli qog'ozlar savdosining tashkilotchisi tomonidan belgilangan tadbirlar va shartlar bilan tartibga solingan"ligini [1] qayd etib o'tadi. Shuningdek, olimning ta'kidlashicha, uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorining institutsional tuzilmasi sifatida "klassik ko'rinishdagi fond birjasi – bu professional ishtirokchilar tomonidan uyushtirilgan, eng yaxshi qimmatli qog'ozlarning doimiy ravishda amal qilib turuvchi ulgurji bozori bo'lib, u savdo-sotiqning hamda qimmatli qog'ozlar va brokerlarga savdolarga ruxsat berishning alohida tartib, tamoyillariga ega hisoblanadi. Fond birjalari tarixan ma'lum ma'noda qimmatli qog'ozlar bozorining o'ziga xos harakatlantiruvchi kuchlari hisoblanadi. Ahamiyatlisi, mazkur fikrni davom ettirib, olim "Birja – uyushgan bozor. Butun jahonda birjaga faqat barqaror moliyaviy ahvolga va rivojlanish istiqbollariga ega bo'lgan tuzilmalarning qimmatli qog'ozlariga erkin ruxsat etiladi", - deya uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorining asosiy tuzilmasi sifatida birjalarga kengroq yondashgan. Bundan tashqari, yuqoridagi fikrlarga qo'shimcha ravishda I. Butikov fond birjasi – qimmatli qog'ozlarning alohida tarzda uyushgan bozor ekanligi, u uzoq rivojlanish tarixiga egaligi hamda to'rt yuzdan ortiq yil mobaynida qimmatli qog'ozlar birja savdosini tashkil etish shakli ham, birjaning jamiyat iqtisodiy va siyosiy hayotidagi roli ham o'zgarganligini alohida ta'kidlaydi [1].

Shuningdek, qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish masalalari bo'yicha uzoq yillardan buyon tadqiqotlar olib borayotgan olimlardan biri professor Sh.Shoxa'zamiy uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorining asosini tashkil etuvchi fond birjalarining faoliyat tamoyiliga asosiy e'tibor qaratgan. Uning fikricha, barcha ishtirokchilar (professional ishtirokchilar)ga teng sharoit yaratib beruvchi, aniq reglament va qat'iy belgilangan qoidalar asosida harakat qiluvchi, tuziladigan bitimlarning ixtiyoriyligini ta'minlovchi tamoyillarga ega yaxlit infratuzilmaviy savdo maydonini birjalar sifatida e'tirof etish mumkin [7].

Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, uyushgan qimmatli qog'ozlar bozori shakllanishida dastlabki fond birjalarining asosiy xususiyatli jihatlari qimmatli qog'ozlar muomalasini faol tashkil etgan holda, ularning aylanuvchanligini ta'minlash uchun savdo maydonini hosil qilish, deyish mumkin. Bu borada xorijiy va respublikamiz iqtisodchi olimlarining fikrlarini umumlashtirgan holda, klassik ko'rinishidagi va hozirgi zamon uyushgan qimmatli qog'ozlar bozori – fond birjalarining asosiy xususiyatlarini quyidagilarda ko'rish mumkin.

1. Qimmatli qog'ozlar savdolarini o'zida markazlashtirib, tom ma'noda ularni "uyushtiradi"
2. Eng maqbul qimmatli qog'ozlar savdolarga qo'yiladi, ya'ni listing talablari o'rnatiladi
3. Savdolarga birja muassasalari a'zolari bo'lgan maxsus ishtirokchilariga (professional ishtirokchilar) qatnashish huquqi beriladi
4. Undagi savdolarda savdo qilishning muayyan qoidalari, tartiblari va andozalari o'rnatiladi va ushbu qoidalarga amal qilish majburiy hisoblanadi
5. Birja faoliyatida o'zini o'zi boshqarish xususiyatining birja savdolari a'zolari tomonidan doimiy amalga oshirilishi samarali hisoblanadi
6. Global miqyosda qimmatli qog'ozlarning savdolarini yo'lga qo'yish va moliyaviy resurslarni samarali jalb etish infratuzilmasi jamlanmasi hisoblanadi

1-rasm: Uyushgan qimmatli qog'ozlar bozori – fond birjalarining asosiy xususiyatlari
Manba: mualliflar tomonidan tuzilgan.

Yuqorida respublikamiz olimlari tomonidan uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorining asosiy tuzilmasi sifatida fond birjalari e'tirof etilganini guvohi bo'ldik.

Qolaversa, qimmatli qog'ozlar bozori savdo tizimlarini rivojlantirish sohasida mamlakatimizning yetuk iqtisodchi olimlaridan biri hisoblangan F.Muxamedovning ilmiy ishlarida xalqaro qimmatli qog'ozlar bozori savdo tizimlarining moliyaviy globallashuv va jahon iqtisodiyotidagi roli tahlillar natijasida yoritib berilgan. Shuningdek, fond birja savdolarida mijozlarga masofadan turib savdo tizimiga to'g'ridan-to'g'ri kirish imkoniyatini yaratish asosida qimmatli qog'ozlar bilan savdo qilish tizimi takomillashtirilgan. Bundan tashqari, emitent tomonidan chiqa-

rilgan aksiyalarning kamida 15 foizi free floatni tashkil etishi asosida birjaviy qimmatli qog'ozlar bozori savdo tizimining listing talablari va uni o'tkazish mexanizmini takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqilgan. Fond birjasida ilk bor IPO va SPO o'tkazilgan aksiyadorlik jamiyatlari qimmatli qog'ozlariga oid bitimlarni "bir aksiya - bir lot" tamoyili asosida amalga oshirish va riteylga erishish taklif etilgan. Davlat qimmatli qog'ozlarini muomalaga chiqarishni amalga oshirish va ularni joylashtirishdan tushgan mablag'larni davlat budjeti taqchilligini qoplashga va mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga qaratilgan tadbirlarni, shuningdek, yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirishga yo'naltirish taklif etilgan; suveren obligatsiyalarni chiqarish va joylashtirish hamda xalqaro obligatsiyalarni joylashtirishdan tushgan mablag'larni tijorat banklari depozitlariga joylashtirish taklifi berilgan [8].

Shuningdek, respublikamiz iqtisodchi olimlaridan U.Xalikov O'zbekistonda fond bozori orqali investitsion faoliyatni moliyalashtirishni takomillashtirish borasida ilmiy izlanishlarida mamlakatimiz fond bozoridagi moliyaviy vositalarning tarkibi va qo'llanilish dajarasini kengroq tasniflagan. U o'z ilmiy ishida, fond bozori faoliyatini yanada rivojlantirish uchun uzoq muddatli va yuqori daromad keltiruvchi vositalarni muomalaga kiritish, xususan, qimmatli qog'ozlar vositasi sifatida "infratuzilmaviy obligatsiya"lardan foydalanish orqali investitsiyalarni moliyalashtirishni taklif qilgan, aksiyadorlik jamiyatlariga xorijiy investor va menejerlarni jalb etish jarayonlarini faollashtirish maqsadida ularning ustav kapitalida davlat ulushini qisqartirishning samarali yo'llari asoslangan. "Toshkent" Respublika fond birjasining xalqaro bozordagi mavqeini mustahkamlash maqsadida bozor muvozanatini ta'minlash tamoyillaridan foydalanish borasida qator muhim tavsiyalarni ishlab chiqqan [9].

Bundan tashqari, A. Xo'jamurodov "Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida fond bozori infratuzilmasini takomillashtirish" mavzusida ilmiy tadqiqotlar olib borishi natijasida yuqori darajadagi boshqaruv idoralari huzuridagi fond bozorini tartibga solish bo'yicha megaregulyator faoliyatini joriy etish asosida fond bozori infratuzilmasini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmini takomillashtirish taklifini ilgari surgan, aksiyadorlik jamiyatlari qimmatli qog'ozlarini fond birjasida sotishda emitent sof foydasining o'sib borish tendensiyasiga ega bo'lishi sharti ijobiy moliyaviy natijaning mavjud bo'lishi bilan almashtirish amaliyotini joriy qilish bo'yicha tavsiyalar bergan hamda aksiyadorlik jamiyatlari umumiy yig'ilishi va kuzatuv kengashi majlislarida aksiyadorlarning shaxsini aniqlash va axborot xavfsizligini ta'minlagan holda masofadan turib elektron ovoz berish tartibi asoslagan [10].

Fond bozori aktivlarini baholash orqali mamlakatimizda qimmatli qog'ozlar bozori institutlarini rivojlantirish borasida ilmiy tadqiqotlar olib borgan X. Xudoyqulovning ilmiy ishlarida fond bozoridagi aksiyalarning bozor bahosini yanada aniqroq belgilashga imkon yaratuvchi har bir aksiyani birja savdosida bitta lot shaklida sotishning samarali usul ekanligi asoslangan, fond bozorida ishtirok etadigan aksiyadorlik jamiyatlari emission xarajatlarining sezilarli darajada qisqartirilishiga ta'sir ko'rsatuvchi korporativ obligatsiyalar emissiyasining soddalashtirilgan tartibi ishlab chiqilgan, o'rta muddatli g'azna majburiyatlarini birjadagi savdosining amaldagi tartibiga ular to'g'risidagi asosiy ma'lumotlar hamda emissiya qilish parametrlarini birja orqali e'lon qilish tartibini kiritish orqali mazkur mexanizmni takomillashtirish taklifi ishlab chiqilgan [11].

Hozirgi zamonaviy iqtisodiyot sharoitida ilmiy izlanishlar olib borgan olimlardan Sh. Sultonov esa o'z ilmiy ishlarida, AJlari o'rtasida teng raqobat muhitini yaratish maqsadida, davlat ulushi bor korxonalar sof foydasining 50 foizidan kam bo'lmagan qismini davlat budjetiga o'tkazishni amaliyotga joriy qilishni taklif etgan, davlat va xo'jalik birlashmalari ulushi mavjud bo'lgan AJlari aksiyalar paketlarini birlamchi va ikkilamchi ommaviy taklif (IPO va SPO) orqali sotish asosida fond bozorining milliy iqtisodiyotdagi mavqeini hamda investitsiyalarni jalb etishdagi rolini oshirish, birja savdolariga keng jamoatchilikni jalb qilish imkoniyatlari asoslagan, strategik ahamiyatga ega yirik kompaniyalarning aksiyadorlik kapitali tuzilmasida davlat ulushini bosqichma-bosqich qisqartirish natijasida yirik investitsiyalar talab qiladigan tarmoqlarda ishlab chiqarish hajmini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va budjet daromadlarini oshirish imkoniyatlarini ko'rib chiqqan [12].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqorida ko'rib o'tilgan respublikamiz iqtisodchi olimlari tomonidan qimmatli qog'ozlar bozorining savdo tizimlari faoliyati, ularni rivojlantirish, fond bozori orqali investitsiyaviy faollikni oshirish, aksiyadorlik jamiyatlarida boshqaruv faoliyatini takomillashtirish orqali uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorida ularning faolligini yanada oshirish kabi muhim masalalar o'rin olganligini ko'rib chiqdik. Ushbu ilmiy ishlarda uyushgan qimmatli qog'ozlar bozori va uning yaxlit tuzilmasi sifatida fond birjalari, shu jumladan, "Toshkent" respublika fond birjasi (RFB) faoliyatining xususiy tahlili, mamlakatimizda uyushgan qimmatli qog'ozlar bozori tartibida elektron savdo tizimlari, valyuta birjalarining fond bo'limlari faoliyati yetarlicha o'rganilmagan. Shu sababdan, bugungi kunda kapital bozorini rivojlantirishga bo'lgan talabning yuqoriligi, uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorining muhim institutsional tuzilmasi sifatida "Toshkent" RFB faoliyatidagi muammoli masalalarni xal qilish orqali uyushgan qimmatli qog'ozlar bozori faoliyatini takomillashtirish dolzarb.

Bizningcha, “uyushgan qimmatli qog‘ozlar bozori – bu barcha ishtirokchilarga teng sharoitlar yaratib, talab va taklif asosida obyektiv narx shakllanishini ta’minlovchi, yuqori darajada tashkillashgan hamda o‘zining institutsional infratuzilmasiga ega bo‘lgan moliyaviy vositalar savdo maydonlarining yaxlit tuzilmasi hisoblanadi”. Mazkur bozorda savdo bitimlarini amalga oshirish bilan bog‘liq bo‘lgan operatsiyalarda savdo tashkilotlari tomonidan oldindan belgilangan tadbirlar va tegishli qoidalarga bozorning professional ishtirokchilari tomonidan qat’iy rioya etilishi talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.L.Butikov. Qimmatli qog‘ozlar bozori. Darslik. – Toshkent: Konsauditform, 2001-yil. 289-b.
2. Y. Nobuyoshi. Commodity Etfs in The Japanese Stock Exchanges. Journal of Advanced Studies in Finance, ISSN 2068-8393 https://journals.aserspublishing.eu/jasf/article/view/45. Issue Vol 2 No 1 (2019): JASF Volume II Issue 1(3) Summer 2019
3. Y.Nishimura, Y.Tsutsui. Do international investors cause stock market spillovers? Comparing responses of cross-listed stocks between accessible and inaccessible market. Economic Modelling, Volume 69, January 2018, Pages 237-248.
4. B.Nejla.Book-to-market equity and size as determinants of returns: evidence from the tunisian stock exchange. Современнаяэкономика: проблемы, тенденции, перспективы, № 8, 2013. p 45.University of Manouba, ESC (High School of Business), (Tunisia).
5. Yu Hsing. Impacts of Financial Stock Prices and Exchange Rates on the Demand for Money in Poland.South East European Journal of Economics and Business. Volume 2 issue 1 04 Mar 2008 . University Hammond, USA
6. D.Stauffer, D.Sornette.Self-organized percolation model for stock market fluctuations.Physica A: Statistical Mechanics and its Applications. Volume 271, Issues 3–4, 15 September 1999, Pages 496-506.
7. Ш.Ш.Шохаъзамий. Финансовый рынок и ценные бумаги. Книга I, II. Т., “Iqtisod-moliya”, 2005. 321-б.
8. Muxamedov F.T. O‘zbekistonda qimmatli qog‘ozlar bozori savdo tizimlarini rivojlantirish yo‘nalishlari. Iqt. fan. dokt. (DSc) diss. avtoref. – Toshkent, 2019. 11-b.
9. Xalikov U.R. O‘zbekistonda fond bozori orqali investitsion faoliyatni moliyalashtirishni takomillashtirish: Iqt. fan. bo‘yicha fals. dokt. (PhD) diss. avtoref. – Toshkent, 2017. – 8-9-b.
10. Xo‘jamurodov A.J. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida fond bozori infratuzilmasini takomillashtirish: Iqt. fan. bo‘yicha fals. dokt. (PhD) diss. avtoref. – Toshkent, 2019. – 8-10-b.
11. Xudoyqulov X.X. Fond bozori aktivlarini baholash mexanizmini takomillashtirish: Iqt. fan. bo‘yicha fals. dokt. (PhD) diss. avtoref. – Toshkent, 2018. –8-9-b.
12. Sultonov Sh.N. O‘zbekistonda fond bozorini rivojlantirish yo‘llari: Iqt. fan. bo‘yicha fals. dokt. (PhD) diss. avtoref. – Toshkent, 2020. 9-10-b.

Jurnal sayti: https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT
Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov
Musahhih: Xondamir Ismoilov
Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2023. № 9

© Materiallar ko‘chirib bosilganda “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali manba sifatida ko‘rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma’sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga
maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.
El.Pochta: sq143235@gmail.com
Bot: @iqtisodiyot_77
Тел.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo‘lishingiz mumkin. Obuna bo‘lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to‘lov haqidagi ma’lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo‘natishingizni so‘raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo‘natamiz.

“Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali 03.11.2022-yildan
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№566955 reyestr raqami tartibi bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tkazilgan.
Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug‘bek tumani
Kumushkon ko‘chasi, 26-uy.